

ziekenhuiszorg 's-Hertogenbosch opgericht door het BMC en het Carolus-Liduina. Per 1 mei 1999 is er sprake van een bestuurlijke fusie tussen beide.

Met *Een doolhof van eeuwen* heeft het BMC een prettig geschreven gedenboek over zijn geschiedenis, dat zeker niet alleen voor direct betrokkenen interessant is. Prominente figuren, met hun onhebbelijkheden en verdiensten, weerspiegelen de tijd en de aandachtsgebieden van de verschillende perioden in de ziekenzorg. Vele aspecten komen hoe beknopt dan ook aan bod zoals: de behandeling van de patiënten en de pas zeer recente aandacht voor de klantvriendelijkheid, de bijna obsessieve zorg over het zedelijk peil van de 'verpleegsters', de professionalisering van de zorg, de politieke omgeving ervan, de situaties op de arbeidsmarkt, de heftige concurrentie tussen ziekenhuizen en de invloed van medici op het ziekenhuisbeleid. Dat alles is rijk geardeerd met tussengevoegde blokken met anekdotes.

Auteur heeft, ondanks het karakter van het werk, met een kritische blik naar het onderwerp gekeken. Bij heikele kwesties geeft hij de verschillende meningen weer en laat het oordeel aan de lezer. Jammer, maar begrijpelijk gezien datzelfde karakter, is de geringe annotatie. De verantwoording moet in dit geval uitkomst bieden.

Joke Batink

T. Pfeil, e. a., ed., *Steden en dorpen in last. Historische aspecten van lokale belastingen en financiën* (NEHA-series III XXX; Amsterdam: NEHA, 1999, 225 blz., f39,50, ISBN 90 5742 028 7).

Naar aanleiding van het twintigjarig bestaan van de werkgroep Geschiedenis van de overheidsfinanciën in Nederland werd het idee opgevat om een nieuwe bundel uit te geven. Voortbouwend op de bundel uit 1995 waarin de centrale overheidsfinanciën aan bod kwamen, werd ditmaal de geschiedenis van de lokale en regionale belastingen als thema gekozen. Het centrale aandachtspunt moest daarbij uitgaan naar de verhoudingen van de lokale besturen met de hogere bestuursniveaus en de doelstelling van de lokale belastingen, waarbij zoveel mogelijk een comparatieve aanpak zou worden nagestreefd. Het eindresultaat is een bundel met tien bijdragen van elf verschillende auteurs, samengesmeed rond het thema van de lokale financiën en de plaatselijke fiscaliteit maar met een grote verscheidenheid voor wat de geografische afbakening en de behandelde tijdsperiode betreft.

Het centrale thema van de lokale en regionale belastingen wordt in de bundel vanuit verschillende invalshoeken benaderd. Sommige auteurs bespreken het fiscale systeem van één of meerdere lokale gemeenschappen zoals Middelburg tussen 1200 en 1400, Den Haag, Grave en Heusden ten tijde van de Republiek en het Groninger platteland in de periode 1808-1813, terwijl anderen een specifieke fiscale maatregel behandelen waarvan de geschiedenis wordt geschetst. Voorbeelden hiervan zijn de bijdragen met betrekking tot het dijkgeschot, de hondenbelasting, de parkeerbelasting en de onroerendezaakbelasting. De twee overblijvende artikelen tenslotte gaan uit van een belastingtheorie: René van der Voort vertrekt van de theorie van Adolph Wagner betreffende de groei van de overheidsuitgaven en confronteert deze met de resultaten van zijn eigen onderzoek naar de ontwikkeling van de gemeentelijke financiën tussen 1850 en 1913 terwijl Onno Ydema zich concentreert op de analyse van de belastingtheorie van Emile-Justin Menier en daarbij peilt naar de mogelijke toepasbaarheid van diens gedachtegoed in de maatschappelijke context van de eenentwintigste eeuw.

Eén van de meest interessante krachtlijnen in deze bundel is de steeds weerkerende aandacht

voor twee factoren die de inrichting en de evolutie van het lokale financieewezen telkens opnieuw en op een fundamentele manier beïnvloed hebben, met name de verhoudingen van de lokale overheid tot de hogere bestuursniveaus enerzijds en de positie van de plaatselijke machthebbers ten opzichte van de lokale bevolking anderzijds. De graad van autonomie van de lokale entiteiten tegenover de provinciale en centrale overheden evenals de draagkracht van de bevolking en de autoriteit van de plaatselijke overheid om nieuwe fiscale maatregelen te kunnen doorvoeren, hebben de aard van het lokale financieewezen in sterke mate bepaald en de bewegingsruimte van de plaatselijke overheden aanzienlijk beïnvloed. Een boeiende casus in dit licht, is het artikel betreffende de stedelijke heffingen in Middelburg vóór 1400 waarin betoogd wordt dat het uitzonderlijke aan de evolutie van het financieewezen in deze stad precies gelegen was in de specifieke machtsverhoudingen tussen het Middelburgse stadsbestuur en de landsheer.

In de bundel wordt herhaaldelijk benadrukt dat de fiscaliteit ook op het lokale niveau een efficiënt beleidsmiddel is gebleken, niet alleen ter bescherming van de plaatselijke economie of als instrument bij het voeren van een maatschappelijk beleid maar ook als drukkingsmiddel om gedragsveranderingen bij de bevolking te bewerkstelligen. In de bundel wordt de geschiedenis van enkele soortgelijke fiscale beleidsmaatregelen besproken waarbij het boeiend is te zien hoe sommige ervan tot lang na de realisatie van hun oorspronkelijke doelstelling van kracht gebleven zijn. De genoemde bijdragen illustreren duidelijk hoe de betekenis van een heffing kan veranderen terwijl de praktische aspecten ervan onveranderd blijven. Eén van de opvallendste voorbeelden wat dit betreft, is de hondenbelasting die in de loop van de negentiende eeuw in de Nederlandse gemeenten werd ingevoerd. In aanvank bedoeld als beleidsmiddel om het gedrag van de burgers te beïnvloeden in de strijd tegen de hondsdoelheid, evolueerde de hondenbelasting na het indijken van de ziekte al snel tot een belasting die enkel nog gericht was op de financiering van de lokale uitgaven.

Hoewel er in het geheel duidelijk een aantal krachtlijnen kan worden aangewezen, hebben het verschil in afbakening van het onderzoeksgebied en de verscheidenheid aan invalshoeken een remmende werking op de samenhang van de bundel. Die diversiteit is ervoor verantwoordelijk dat de tekortkomingen van enkele afzonderlijke bijdragen, zoals een onvoldoende uitwerken van het comparatieve aspect en het niet overstijgen van het beschrijvend niveau, niet gecompenseerd worden door het inpassen van de artikelen in het breder geheel van de bundel. Hoewel de comparatieve aanpak bij aanvang expliciet als één van de doelstellingen werd genoemd, is die in veel bijdragen niet ten volle uitgewerkt. Bovendien stellen we vast dat een aantal auteurs er niet in geslaagd is boven het beschrijvend niveau uit te stijgen en slechts weinig plaats gelaten hebben voor hypothesen met betrekking tot de precieze betekenis van een belasting, de onderliggende beleidsopties en de redenen waarom voor een specifieke maatregel werd gekozen. Een grotere uniformiteit qua benadering van het centrale thema had een aantal van deze tekortkomingen kunnen compenseren en de afzonderlijke bijdragen in een coherenter geheel kunnen samenbrengen. Er kan echter geen twijfel over bestaan dat deze bundel als een lovenswaardig initiatief dient te worden bestempeld, niet in het minst omdat het een goed beeld geeft van het lopend onderzoek van de werkgroep Geschiedenis van de overheidsfinanciën in Nederland, maar ook omdat het belang en de noodzaak van het onderzoek betreffende de overheidsfinanciën nogmaals worden aangetoond.

C. Augustijn, E. Honée, ed., *Vervreemding en verzoening. De relatie tussen katholieken en protestanten in Nederland, 1550-2000* (Nijmegen: Valkhof pers, 1998, 186 blz., f32,50, ISBN 90 5625 045 0).

Deze bundel is de vrucht van een jubileum: in 1998 vierde de Sint Willibrord-vereniging haar vijftigjarig bestaan. Zij heeft als doel het bevorderen van de oecumene in het bijzonder binnen de rooms-katholieke kerk. In het jaar waarin de Vrede van Munster (1648), de Nederlandse grondwet (1798 en 1848), de troonsbestijging van koningin Wilhelmina (1898) en de oprichting van de Wereldraad van kerken (1948) werden herdacht — zaken die alle op een eigen manier met religie te maken hadden —, besloot de SWV haar eigen gouden bestaan te vieren met een studiebijeenkomst, gewijd aan de oorsprong en geschiedenis van de kerkelijke verdeeldheid in Nederland. De organisatoren van de bijeenkomst en redacteurs van deze bundel hebben dat op een eigen wijze geïnterpreteerd. De beoogde oecumenische 'verzoening' van de protestantse en katholieke 'herinneringen' en historische visies op de kerkscheuring uit de zestiende eeuw en haar doorwerking leek hun op het niveau van de geschiedschrijving al voltooid. In plaats daarvan kozen zij tussen 1550 en 2000 zeven momentopnamen of 'ijkpunten' uit de relatie tussen protestanten en katholieken, waarbij telkens de wederzijdse vervreemding en verzoening de uitgangspunten moesten zijn. Het laatste jaar blijft hier uiteraard buiten beschouwing. Het resultaat van deze beperking zijn zes voortreffelijke opstellen met een uitvoerig en informatief notenapparaat, waarin (kerk)historici van reformatorische en katholieke achtergrond telkens ook buiten hun eigen *stamping ground* moeten treden. Hierin werken de auteurs het thema op uiteenlopende wijze uit. Zo ontstaat in kort bestek een samenhangend beeld van de relatie tussen 'Rome' en 'Dordt' in een politiek en cultuurhistorisch kader.

C. Augustijn neemt het antiketterse 'Bloedplakkaat' van 1550 als uitgangspunt voor een beschrijving van de wijze waarop de gelijkstelling van godsdienst en maatschappelijke orde geleidelijk plaatsmaakt voor de gedachte van religieuze pluriformiteit. Hij onderscheidt vier typen reacties hierop. De feitelijke vervreemding tussen de verschillende stromingen was nog niet groot en het gemeenschappelijke werd spoedig versterkt door de staatkundige omstandigheden. In zijn goed gedocumenteerde bijdrage laat F. G. M. Broeijer zien hoe rond het ijkjaar 1650 het onverdraagzame standpunt van de georganiseerde gereformeerde religie in de Republiek het onderspit begon te delven. Aan katholieken werd niet slechts de gewetensvrijheid gegund, maar evengoed een bedekte vorm van organisatie en eredienst. De feitelijke tolerantie die hun in brede kring werd gegund, wijst volgens hem op een 'verzoenend streven'; in elk geval werden zij niet meer volledig uitgesloten uit de nationale kring. Th. Clemens ziet rond 1750 een fixering van politiek-religieuze grenzen. Er is een toenemende legalisering van de katholieke kerkelijke organisatie. Dat betekende wel dat katholieken zich moesten neerleggen bij een maatschappelijke positie van de tweede rang, iets waartoe zij niet altijd bereid leken. Tegelijk constateert Clemens een toenadering tussen de publieke kerk en de overige protestantse dissenters, waardoor de religieus-maatschappelijke tweedeling werd geaccentueerd. Een vorm van verzoening dus die tegelijk tot een verwijdering leidde, die in de volgende eeuw ondanks de formele emancipatie nog zou toenemen. Deze ontwikkeling vinden we rond 1850 terug in de bijdrage van A. van de Sande. Vanuit een politiek-culturele invalshoek beschrijft hij de katholieke worsteling met het nationaal-protestantisme om als gelijkberechtigten tot de nationale sfeer te worden toegelaten. De giftige atmosfeer van publicitair antipapisme wijst niet direct op verzoenende toenadering, maar de auteur merkt terecht op dat al dit lawaai een protestantse identiteitscrisis verhulde en dat tegelijk de relatie aan de basis wel eens heel anders kan zijn geweest. Ook het panorama van het jaar 1900 wordt door J. Vree in een politiek perspectief